

KUR'AN-I KERİM'DE EZDÂD

Sabri TÜRKMEN*

ÖZET

Zıdd/ضد kelimesi, sözlükte bir şeyin tersi, hilafı, karşıtı, ayrıca bir şeyin eşi benzeri ve dengi manalarına gelmektedir. *Ezdâd*tan maksat, bir lafzın birbirine zıt iki manada kullanılması olup, birbirinden farklı iki lafzın zıt manalara gelmesi değildir.

Çokanlamlılığın bir türü olarak kabul edebileceğimiz *ezdâd*ın dildeki varlığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak dilbilimcilerin büyük bir bölümü ile usulcülerin geneli, *ezdâd*ın varlığını kabul etmiş, onu dilin bir gerçeği olarak görmüşlerdir. Daha sonraları *ezdâd* konusu müstakil olarak ele alınmıştır. Bir lafzın iki zıt manaya gelmesi sadece Arapçaya mahsus olmayıp pek çok dilde mevcuttur.

*Ezdâd*ın diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da var olduğu görüşünü kabul etmek, Kur'an'da da bu olguyu kabul etmeyi gerektirir; zira birçok ayette ifade edildiği gibi Kur'an Arapça olarak nazil olmuştur. Dolayısıyla Arapçanın özelliklerini yansıtır olmasi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, ayet, Arapça, *ezdâd*, kelime.

ANTONYMY IN THE HOLY QUR'AN

Antonymy means opposite, contrary of something and also equivalence of something in the dictionary. The point in the antonymy is using of a word in two opposite meanings, but not using of two different words in opposite meaning.

There are different opinions about the existence of antonymy which is a kind of polysemy in the language. However most of the linguists and a large part of the experts agreed that antonymy is a fact in the language. Later antonymy has been taken as a separate issue. A word with two opposite meanings is not unique to Arabic, it is also common in other languages.

The existence of antonymy in Arabic as in the other languages requires also accepting the existence of antonymy in the Holy Qur'an. Qu'ran was sent in Arabic as mentioned in many verses. Therefore it must reflect the characteristics of Arabic.

Key Words: Qur'an, verse, Arabic, antonymy, word.

GİRİŞ

Arapçada *ezdâd*, geçmişten günümüze dilbilimcilerin ilgi odağı olmuştur. Onların *ezdâd* ile ilgili lafızları bir araya getirmeleri ve bu konuyla ilgili müstakil çalışmalar yapmaları bunun açık bir göstergesidir.¹ Ancak, *ezdâd*ın tanımı ve ilgili lafızlar hususunda dilbilimciler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sturkmen@inonu.edu.tr

*

Zıdd/ضد kelimesi, sözlükte bir şeyin tersi, hilafı, karşıtı, kendini nefyeden şey ve bir şeyin eşi benzeri ve dengi manalarında olup çoğulu *ezdâd/اضداد* olarak gelir.² Arap filologların tarifine göre *ezdâd*, birbirine zıt iki manası olan kelimelere verilen isimdir.³

Terim olarak *ezdâd*ın tanımı Sibeveyh (v. 180/796)'in lafızlarla ilgili yaptığı şu tasnife dayanmaktadır. O, nahiv ilminin ilk kaynağı olarak kabul edilen "*el-Kitâb*" isimli eserinde, kelime/kelam kısımlarından bahsederken şöyle demektedir: Arap kelimelerinde, iki farklı anlam için iki farklı lafız (*mütebâyin*), iki farklı lafız için tek bir anlam ifade eden (*müterâdif*) ve iki farklı anlam için iki lafızın birlik oluşturması (*müşterek*) vardır.⁴ Görüldüğü gibi Sibeveyh müşterek lafızların sınırlarını çizen herhangi bir tanımlama getirmeksizin, bu olguya sadece işaret etmekle yetinmiştir. Nitekim Sibeveyh'ten sonra gelen ilim adamları, bu taksimatı esas alarak konuyu detaylandırmışlardır. Mesela Kutrub (v. 206/821), kelime ile ilgili yapılan bu taksimatın üçüncü kısmı için şöyle der: "*Üçüncü kısım; lafızın eşit, mananın ayrı olduğu kelimelerdir. Bazen bir lafız iki veya daha fazla manaya delalet eder. Bir şeye ve onun zıddına delalet eden lafızlar da böyledir.*"⁵ Kutrub'un bu ifadelerinden anlaşılmalıdır ki o, Sibeveyh'in taksimatına dayanarak *ezdâd*ı müşterek lafız içerisinde kabul etmektedir.

Kutrub'dan sonra *ezdâd* konusunda eser yazan herkes, kelimenin yukarıda söz konusu edilen taksimatını esas almıştır. Sicistânî (v. 248/862), Arapçada *ezdâd* için, "*bir şeyin tersi, hilafı*" tanımını yaparken,⁶ İbnü'l-Enbârî (v. 328/939), "*Arapların zıt manada kullandıkları kelimeler iki farklı manaya delalet ederler.*"⁷ tanımını yapmıştır. Daha sonraları dilbilimci Ebu't-Tayyib el-Luğavî (v. 351/962) *ezdâd* kavramını daha bir netleştirerek şöyle tanımlamaktadır: "*Ezdâd/اضداد, zıdd/ضد kelimesinin çoğuludur. Bir şeyin zıddı, o şeyi nefyedendir. Beyaz-siyah, cömertlik-cimrilik ve cesaret-korkaklık kelimelerinde bu zıtlık açıkça görülmektedir. Ancak bir şeyden farklı olan her şey, onun zıddı değildir. Nitekim güç ve cehl kavramları birbirinden farklıdır, fakat birbirlerinin zıddı değildirler. Zira güç/القوة, zayıf/الضعف kelimesinin cehl/الجهل ise, ilm/العلم kelimesinin zıddıdır. O halde farklı manada olmak*

→

¹ Bkz: Ebu Ali Muhammed b. el-Mustenîr Kutrub, *el-Ezdâd*, thk. Hannâ Haddâd, Dâru'l-Ulûm, Riyad 1984; Ebu Saîd Abdulmelik el-Esmâî, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913; Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed et-Tevvezi, *el-Ezdâd*, thk. Muhammed Huseyn Âlu Yâsin, Beyrut 1983; Ebu Yûsuf Yakub İbnü's-Sikkî, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913; Ebu Hatim es-Sicistânî, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913; Ebûbekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *el-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1987; Abdolvâhid b. Ali Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *el-Ezdâd fî Kelâmi'l-Arab*, thk. İzzet Hasan, Dimeşk 1963; Ebu'l-Fadâil el-Hasan b. Muhammed es-Sağâni, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913.

² Bkz: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut tsz., III, 263; Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtadâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, VIII, 310; Muhammed Huseyn Âlu Yâsin, "Risâletu'l-Ezdâd li'l-Munşî", *Mecelletu'l-Mecma'i'l-İlmî el-İrâkî*, Sayı:35, Yıl: 1984.

³ Weil, "Ezdâd", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, IV, 431.

⁴ Amr b. Osman es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, Kahire 1889, I, 7-8.

⁵ Kutrub, *el-Ezdâd*, s. 70.

⁶ Bkz: Muhammed Nuruddin el-Muneccid, *et-Tezâd fî'l-Kur'ani'l-Kerim beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1999, s. 25.

⁷ el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 1.

*ezdâd*tan daha geneldir. Zira her zıt anlamlı olan kelime farklı manalara delalet etmektedir. Ancak farklı manalara delalet eden tüm kelimeler *ezdâd*tan değildir.⁸ Bu tanımlama ile dilbilimci Ebu't-Tayyib, *ezdâd*'ın çokanlamlı kelimelerden daha hususî olduğunu açıklığa kavuşturmuştur.

*Ezdâd*tan maksat, dilbilimcilerin kullandıkları gibi, bir lafzın birbirine zıt iki manada kullanılması olup, birbirinden farklı iki lafzın zıt manalara gelmesi değildir.⁹ Gece-gündüz, beyaz-siyah, yer-gök, uzun-kısa gibi, karşıtlık oluşturan kelimelerin bulunması bütün dillerin özelliğidir. Ancak Arapçadaki *ezdâd* olgusu, herkesçe bilinen zıt kavramdan farklıdır.

Anlam bakımından birbirine zıt iki şeyi tek bir kelime ile ifade etme olgusunun Arapların dilsel bir özelliği olduğunu söyleyen İbn Fâris (v. 395/1004), bunun için "الجون" kelimesini örnek göstermektedir. Bu kelime arapçada hem *siyah* hem *beyaz* anlamında kullanılmaktadır. İbnu'l-Enbârî de aynı kelime hakkında bilgi verirken kelimedeki *ezdâd* lehçe farklılığına dayandırmaktadır.¹⁰

Bir lafzın birbirine zıt iki manaya gelmesi, sadece Arap diline mahsus olmayıp çoğu dillerde vardır. Nitekim Ullmann, lafızların çokanlamlılığından söz ederken, *ezdâda* şöyle işaret eder: Bazen bir kelime birbirine zıt manalara geldiği halde, asırlarca hiçbir sıkıntıya meydan vermeksizin o zıt manalar beraber yaşarlar. Mesele, Latince'de bulunan *altus* kelimesi, *yükseklik* ve *alçaklık* manalarına gelir. Bu kelimenin taşıdığı manada etkin olan unsur, konuşanın bakış açısidir. Nitekim *sacer* kelimesi de *mukkaddes*, *kutsal* ve *mel'un (lanetli)* manalarına gelmektedir. Fransızca modern bir kelime olan *sacre* de böyledir. İngilizcede kullanılan *blessed* kelimesi de *mukkaddes* veya *mel'un* manalarında kullanılmaktadır.¹¹

Çokanlamlılığın bir türü olarak kabul edebileceğimiz *ezdâd*'ın dildeki varlığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Sîde (v. 517/1123) ve İbn Deresteveyh (v. 347/958) gibi dilbilimcilerin *ezdâd*'ın varlığını kabul etmedikleri görülmektedir. Ancak dilbilimcilerin büyük bir bölümü ile usulcülerin geneli, *ezdâd*'ın varlığını kabul etmiş ve onu *müşterek* lafız içerisinde mütalaa etmişlerdir.¹²

*Ezdâd*ı reddedenler, aşağıdaki akli delillerle görüşlerini destekleme cihetine gitmişlerdir:

1. İki zıt mana tek lafızla izah edilemez. Zira *müşterek* lafızlarda hangi mananın kastedildiğinde tereddüt söz konusudur. Bir lafızda zıt anlamlılığın olduğunu kabul etmek başlı başına bir tereddüttür.¹³

⁸ Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *el-Ezdâd*, I, 1-2.

⁹ Bkz: Ahmed Muhtar Ömer, *İlmu'd-Delâle*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 1993; el-Muneccid, *et-Tezâd*, s. 26; Mustafa Sâdık er-Râfiû, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1974, s. 196; Fehmî, Mansûr, "el-Ezdâd", *Mecelletu Mecmai'l-Luğâti'l-Arabiyye*, Kahire 1935, II, 230.

¹⁰ Bkz: İbn Fâris, *Sâhibî*, s. 99; el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 12; Çelebi, Muharrem, "Ezdam", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, s. 47-48.

¹¹ Stephane Ullmann, *Devru'l-Kelime fi'l-Luğa*, (Çev: Kemal Muhammed Beşir), Mektebetu's-Şebâb, Kahire trz., s. 119-120.

¹² Bkz: İbn Fâris, *Sâhibî*, s. 99; Suyutî, *Müzhir*, I, 396; Subhi Salih, *Dirâsât fi Fıkhi'l-Luğa*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1994, s. 313; Ömer, *İlmu'd-Delâle*, s. 194-195.

¹³ Suyutî, *Müzhir*, I, 387; Çelebi, Muharrem, "Ezdam", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, s. 47-48.

2. *Ezdâd*ın varlığını kabul etmek, Araplar ve kullandıkları dil için bir noksanlıktır.¹⁴

İlim adamlarının çoğu, *ezdâd*ı dilin bir gerçeği olarak görmüş ve onlardan bir kısmı kendini bu olguyu kabul etmeyenlere reddiye yazmaya adanmıştır.

Arapçada *ezdâd* içerisinde kabul edilen kelimelerin iki farklı manaya gelmesini eleştirenlere karşı, İbnu'l-Enbârî şöyle demektedir: "Arapların sözlerinin bir kısmı diğer kısmını tamamlar; zira sözün başı sonu ile irtibatlıdır. Bir lafız iki zıt manaya gelebilir; çünkü cümlenin bağlamından her iki manadan hangisinin kastedildiği anlaşılır."¹⁵

Arapçada zıt anlamlılığı kabul eden ilim adamlarının bir kısmı onun sınırlarını çok geniş tutarken, diğer bir kısmı sınırı oldukça daraltmıştır.

a)- Ezdâd'ın sınırlarını geniş tutanlar: Bu gruptaki dilciler lehçe farklılıklarını da aynı konu içinde mütalaa etmişlerdir. Örneğin, İbnu's-Sikkît (v. 244/858), "لق" kelimesinin *ezdâd*tan olduğunu, *yazmak* ve *silmek* manalarına geldiğini söylemiş, akabinde ilk mananın Ukayl lehçesinde, ikinci mananın diğer Araplar tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Yine dilbilimci el-Fârâbî de bazı kelimelerde aynı şeyi yapmıştır. Örneğin "شعب" kelimesinin *toplanmak* ve *dağılmak* manalarına geldiğini ifade etmiştir. Ebu't-Tayyib de "السدفة" kelimesinin *ezdâd*tan olduğunu belirtmiş, Temim lehçesinde *karanlık*, Kays lehçesinde *ışık* ve *aydınlık* manasına geldiğini ifade etmiştir.¹⁶

Ebu Hâtim, Kutrub ve İbnu'l-Enbârî gibi bazı ilim adamları, *ezdâd*ın sınırlarını geniş tutmakta aşırılığa gitmiştir. Ebu Hâtim ve Kutrub, "مأتم" kelimesini *ezdâd*tan kabul etmişlerdir. Söz konusu kelime, bir araya toplanmış kadınlar için kullanılır. Kelimeyi *ezdâd* içerisinde kabul etmelerinin nedeni, gerek *sevinç* gerek *üzüntü* sebebiyle kadınların bir araya toplanmalarının Arap dilinde bu lafız ile ifade edilmesidir.¹⁷ Örneğin, İbnu'l-Enbârî "فعليل" vezninden gelip de *ism-i fâil* ve *ism-i mef'ûl* manası taşıyan bazı kelimeleri *ezdâd* içerisinde mütalaa etmiştir. O, "زعيب" kelimesinin hem *cesaretli* hem *korkak* manalarına geldiğini belirtmiş ve *ism-i fâil* olarak kullanıldığında *cesaretli*, *ism-i mef'ûl* olarak kullanıldığında ise *korkak* manasında olduğunu dile getirmiştir.¹⁸ İbnu'l-Enbârî daha da ileri giderek "ما"yı *nefyeden edat* ve *mevsûle* olması, "نحن"yu *müfred*, *tesniye* ve *cemî* manasına gelmesi nedeniyle *ezdâd* içerisinde kabul etmiştir.¹⁹

b)- Ezdâd'ın sınırlarını daraltanlar: Bu grup içerisinde yer alan dilbilimciler ise lehçe farklılıklarını *ezdâd* içerisinde mütalaa etmemişlerdir. Örneğin, İbn Düreyd yukarıda bahsi geçen "شعب" kelimesinin *toplanmak* ve *dağılmak* manalarına geldiğini ifade etmiştir. Ancak bu manaların lehçe farklılıklarına dayandığını, dola-

¹⁴ Ahmet Muhtâr Ömer, *min Kadâyâ'l-Luğati ve'n-Nahv*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 1974, s. 37.

¹⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 2.

¹⁶ İbn Düreyd, *el-Cemhere*, Muessesetu'l-Halebî, Haydarâbâd, 1351/, s. 291-292; Suyutî, *Müzhir*, I, 396; Abdu'l-Âl Sâlim, *Şevâhidu Sibeveyh mine'l-Muallakât fî Mîzânî'n-Nakd*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 55; Weil, "Ezdâd", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, IV, 431; Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969, s. 199.

¹⁷ Ebu't-Tayyib, *el-Ezdâd*, I, 18; Weil, "Ezdâd", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, IV, 432.

¹⁸ Bkz: Ebu't-Tayyib, *el-Ezdâd*, I, 18; el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 409-410.

¹⁹ el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 409-410.

yısıyla bu kelimenin *ezdâd*tan olmadığını belirtmiştir. Suyutî, İbn Dureyd'in bu sözlerine atıfta bulunarak şöyle demiştir: "O bu ifadelerle *ezdâd* için iki zıt mananın tek lehçede olması şartını getirmiştir."²⁰ *Ezdâd*ın sınırlarını daraltanların bir kısmı da genel bir manaya tevdi edilebilecek kelimeleri *ezdâd*tan kabul etmemişlerdir. Ebu Alî el-Kâfî, bu konuda şöyle demiştir: "الصريم" kelimesi *sabah* manasındadır; çünkü o, geceden ayrılışı ifade eder. Aynı kelime *gece* manasına da gelir; çünkü o, gündüzden ayrılışı ifade eder. Dolayısıyla bu kelime bizim kanaatimize göre *ezdâd*tan değildir. "نطفة" kelimesi de *ezdâd*tan değildir; çünkü *nutfe* genel anlamı ile su demektir. Bu kelime *az su* için kullanıldığı gibi *çok su* için de kullanılmaktadır.²¹

*Ezdâd*ın sınırlarını daraltanların çoğu, son dönem dilcileridir. Bunların başında İbrahim Enîs gelmektedir ki o, şöyle demektedir: "*Ezdâd* ile ilgili örneklerimizin çoğu açık ve güçlü delillere dayanmaktadır. İnce bir eleme ile Arap dilinde *ezdâd* ile ilgili örnekler tahlil edilip araştırmaya tabi tutulduğunda ve onların *ezdâd* olarak seçiminde problemliler olanları devre dışı bırakıldığında geriye ancak yirmi civarında *ezdâd* kabul edilebilecek kelime kalmaktadır. Dilde bu kadar az olan *ezdâd* olgusuna daha fazla ilgi göstermek gerekmez. Özellikle şunu da belirtmeliyiz ki, *ezdâd* içerisinde kabul edilen kelimelerde zaman içerisinde iki manadan biri ön plana çıkıp meşhur olduğundan, *ezdâd* olgusu yok olmaktadır."²²

Ezdâd olgusunu reddeden kimseleri de *ezdâd*ın sınırlarını aşırı daraltan kesim içerisinde mütalaa etmek mümkündür; çünkü onlar gerçek manada bu olguyu reddetmiş değillerdir. Bilakis işi çok sıkı tutmuş, *ezdâd*ın çerçevesini daraltmışlardır. Buna örnek olarak yukarıda da işaret edildiği gibi İbn Deresteveyh'e nispet edilen şu sözleri zikretmekle yetinelim: "*Dil, manaları ortaya çıkarmak için vardır. Tek lafzın birbirine zıt veya iki ayrı manaya delalet etmesi mümkün olsaydı, mana ortaya çıkmaz, bilakis mana kapatılmış ve gizlenmiş olurdu. Dilde *ezdâd*ın olması nadirdir ve bunun bir takım sebepleri vardır...*"²³

A-KUR'AN-I KERİM'DE EZZÂD

*Ezdâd*ın diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da var olduğu görüşünü kabul etmek, Kur'an'da da bu olguyu kabul etmeyi gerektirir; zira Kur'an Arapça bir kitap olup Arap dilinin yapısını olduğu gibi kullanmıştır.

Dilbilimcilerin *ezdâd* konusuna ilgi göstermeleri ve bu konuda telifte bulunmalarında etkili olan hususlardan biri de *ezdâd*ın Kur'an-ı Kerim'de kullanılmış olmasıdır. Nitekim Ebu Hâtim es-Sicistânî (v. 255/868) bu olguya şöyle dikkat çekmiştir: Bizi *ezdâd* konusunda yazmaya iten saik, Arapların *ezdâd*ı dilde çok kullanmalarındadır. Nitekim *zann*/ظن kelimesi *yakîn* manasına geldiği gibi *şek* ve *şüphe* manasında da kullanılmıştır. *Recâ*/رحى kelimesi de hem *korku*, *endişe* hem de *ümit* manalarında kullanılmıştır. Bu üslup Arapçada çok yaygındır. Dolayısıyla Arap dilinin bu gerçeğini bilmeyen kimse "إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ"²⁴

²⁰ İbn Dureyd, *el-Cemhere*, s. 291-292; Suyutî, *Müzhir*, I, 396; er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, s. 197.

²¹ Suyutî, *Müzhir*, I, 397.

²² İbrahim Enîs, *fi'l-Lehecâtî'l-Arabiyye*, Mısır 1965, s. 215.

²³ Suyutî, *Müzhir*, I, 385; bkz. Çelebi, Muharrem, "Ezdad", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, s. 47-48.

²⁴ Bakara, 2/45-46.

ayetini anlamakta güçlük çekebilir ve Rableri ile karşılaşacaklarından *şüph*e eden kişilerin methedildiğini düşünebilir. Hâlbuki burada *zanne* fiili *teyakkane* (yakinen bilmek) anlamındadır; çünkü Allah Teâlâ'nın, kendisine mülaki olma hususunda şüpheye düşenleri övmesi mümkün değildir. “ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَذَا مَا أقرَعُوا كِتَابِيهِ ”²⁵ ayetinde de *ظَنَنْتُ* den maksat, *ben zannettim* olmayıp *ben yakinen* anlamıdır; çünkü ayette söz konusu edilen kimse, mü'mindir; mü'min olan bir kimsenin hesapla karşılaşacağından şüphe etmesi ise düşünülemez. Ancak “ قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةَ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَقْبِقِينَ ”²⁶ ayetindeki *zann* ise inkârcıların şüphesinden başka bir şey değildir.²⁷

Ne gariptir ki çokanlamlılıkla ilgili telifte bulunan *el-Vucûh ve'n-Nezâir* müellifleri *ezdâda* gereken ilgiyi göstermemişlerdir. Onlardan çok az kimse kelimelerdeki *ezdâda* dikkat çekmiştir.²⁸ Örneğin Mukâtil, Kur'an'da *ezdâd*tan olduğu söylenen kelimelerin çoğundan bahsetmemiştir. Az da olsa *ezdâd*tan bahsedince kelimenin manalarını sıralamış, ancak kelimedeki *ezdâd* olgusuna dikkat çekmemiştir. O, “إشترء” kelimesi üzerinde durmuş, kelimenin üç ayrı manasının olduğunu belirterek bu manaları sıralamış ve kelimenin ikinci manasının *satın almak*, üçüncü manasının ise *satmak* olduğunu belirterek ilgili ayetleri zikretmiştir.²⁹ ed-Dâmeğânî de aynı şeyi yapmıştır. Örneğin “حفى” kelimesi için *gizlemek* ve *açığa vurmak*, “ظن” kelimesi içinse *bilmek* ve *şüphe etmek* manalarını zikretmiştir.³⁰

el-Vucûh ve'n-Nezâir müelliflerinin aksine, müfessirlerden ve *ezdâd* konusunda eser yazan ilim adamlarından çoğunun Kur'an'daki *ezdâda* özel bir ilgi gösterdikleri görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de *ezdâd* oldukları ifade edilen onlarca kelime mevcuttur. Ancak biz çalışmanın boyutlarını göz önünde bulundurarak söz konusu kelimelerden *ezdâd* içerisinde en çok ismi geçenlere kısaca göz atmak istiyoruz.

B- KUR'AN-I KERİM'DE EZDÂD ÖRNEKLERİ

B.1. Racê/رجاء

Ezdâd ile ilgili kitaplarda “الرجاء” kelimesinin ummak, ümit etmek ve korkmak anlamlarında kullanıldığını görürüz.³¹ Kur'an-ı Kerim'de çokça geçen “رجاء” kelimesi, her iki manaya da hamledilmiştir.

“مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا”³² ayetinde zikredilen *recâ* kelimesinin *korkmak* manasında olduğu tefsir kitaplarında dile getirilmiştir.³³

²⁵ Hâkka, 69/19-20.

²⁶ Câsiye, 45/32.

²⁷ Bkz: es-Sicistânî, *el-Ezdâd*, s. 72; Muharrem Çelebi, “Arapçada *Ezdâd* Meselesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, İzmir 1987, s. 44.

²⁸ Ahmed Muhtâr Ömer, *İlmü'd-Delâle*, s. 200.

²⁹ Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Abdullah Şehhâte, Kahire 1975, s. 222-223.

³⁰ Huseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *İslâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. Abdulaziz Seyyidu'l-Ehl, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1970, s. 161, 311.

³¹ Bkz: Esmâ'î, *el-Ezdâd*, s. 23-24; İbnu's-Sikkî, *el-Ezdâd*, s. 179; s. 179; el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 18.

³² Nuh, 71/13.

“فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا”³⁴ ayetiyle ilgili olarak Ebu Hayyân şöyle der: “Ayette geçen racê, ümit etmek manasındadır. “لِقَاءَ رَبِّهِ” ifadesinde hazif vardır. Ayetin takdiri “حسن لقاء ربه” şeklindedir.”³⁵

Lugatçuların bir kısmı, bu lafızdaki *ezdâd* olgusunu lehçe farklılıklarına hamletmiştir.³⁶

B.2. Eserra/أسر

Ezdâd ile ilgili kitaplarda bu kelimenin *gizlemek* ve *açığa vurmak* manalarında olduğu ifade edilmiştir.³⁷

Esmâ'î şöyle demiştir: “أسررت الحديث” ifadesi *söz*ü *gizledim* manasına geldiği gibi *söz*ü *açığa vurdum* manası da taşımaktadır.

“وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأُوا الْعَذَابَ”³⁸ ayetinde söz konusu lafzın manası *açığa vurmak*'tır. Nitekim Ebu Ubeyde ve Esmâ'î, *أسر* kelimesinin *ezdâd*tan olduğunda ittifak etmiş ve bu ayetteki “أسر” kelimesinin *açığa vurmak* manasında olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca şair Ferazdak'a ait olan şu beyit de “أسر” kelimesinin *ezdâd*tan olduğunu göstermektedir:

فلما رأى الحجاج جرد سيفه أسر الحوروي الذي كان أضمرًا³⁹

“Haccâc'ın kılıcını çektiğini görünce, Hâricî daha önce gizlemiş olduğunu açığa vurdu”.

B.3. Şerâ/شري

شري fiillerinin *satmak* ve *satın almak* manalarına geldiği hususunda *ezdâd* konusunda telifte bulunan ilim adamları nerdeyse ittifak etmişlerdir.⁴⁰ Ancak Kur'an'da söz konusu kelimeler incelendiğinde “شري” kelimesinin *satmak*, “إشترى” kelimesinin ise *satın almak* anlamlarında kullanıldığı görülür. Kur'an-ı Kerim'de “شري” kelimesinin dört yerde *satmak* manasında kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda görüldüğü gibi kelimenin zikredildiği ayetlerin bağlamı bu manayı çağrıştırmaktadır.⁴¹

“وَلَيْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ”⁴²

→

³⁵ Bkz: Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I, 286; Esmâ'î, *el-Ezdâd*, s. 23; İbnu's-Sikkît, *el-Ezdâd*, s. 179; et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000, XXIII, 635; el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 261.

³⁴ Kehf, 18/110.

³⁵ Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyân el-Endelusi , *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed, Beyrut 2001, VI, 160.

³⁶ Bkz: Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 339; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I, 286; el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s.18.

³⁷ Bkz: Kutrub, *el-Ezdâd*, s. 89; el-Esmâ'î, *el-Ezdâd*, s. 21; İbnu's-Sikkît, *el-Ezdâd*, s. 177; Ebu Hatim es-Sicistânî, *el-Ezdâd*, s. 114; el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 45; Ebu't-Tayyib, *el-Ezdâd*, I, 353; es-Sâğâni, *el-Ezdâd*, s. 232.

³⁸ Yunus, 10/54.

³⁹ Bkz: Kutrub, *el-Ezdâd*, s. 89; el-Esmâ'î, *el-Ezdâd*, s. 21; Ebu Hatim es-Sicistânî, *el-Ezdâd*, s. 115; el-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 96; Ebu't-Tayyib, *el-Ezdâd*, I, 353.

⁴⁰ Bkz: Kutrub, *el-Ezdâd*, s. 98; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I, 30; Ebu Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, I, 48; el-Esmâ'î, *el-Ezdâd*, s. 30; İbnu's-Sikkît, *el-Ezdâd*, s. 180; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *el-Ezdâd*, I 393; es-Sâğâni, *el-Ezdâd*, s. 234.

⁴¹ el-Müneccid, *et-Tezâd*, s. 159.

⁴² Bakara, 2/102.

“وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ”⁴³
 “وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ”⁴⁴

ayetlerinde kullanılan lafzın *satmak* manasında olduğuna şu ayet işaret etmektedir.
 “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ”⁴⁵

Dünya ve âhireti tercih hususunda şu ayette “شراء” kelimesi müminler için kullanılmıştır. “فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ”⁴⁶ Ayette söz konusu edilen müminler, âhirete karşılık dünyadan vazgeçmişlerdir. Ancak kâfirlerden bahsedilince “إشتراء” lafzı kullanılmıştır. Nitekim “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ”⁴⁷ ayetinde kâfirlerin, dünyaya karşılık âhiretten vazgeçtikleri ifade edilmektedir.

“إشتراء” kelimesi Kur’an’da yirmi bir defa geçmiş ve her defasında *satmak* değil, *satın almak* manasında kullanılmıştır. Birkaç ayeti örnek olarak zikretmek istiyoruz:

“أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ”⁴⁸
 “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ”⁴⁹
 “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ”⁵⁰
 “وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لَامِرَاتِهِ”⁵¹

Tüm bu ayetlerde “إشتراء” kelimesi *satın almak* manasındadır. Dolayısıyla شرى ve اشترى kelimeleri kökleri aynı olsa da bablarının farklılığından dolayı farklı manalarda kullanılmışlardır.

B.4. ظن/ظن

Ezdâd ile ilgili kitaplara bakıldığında “ظن” kelimesinin *şüphe* ve *yakîn* manasında kullanıldığı görülür.⁵² Bu hususta Ebu Hâtim şöyle demektedir: Kur’an’da “ظن” *şek*, *şüphe* manasında kullanıldığı gibi *yakîn* manasında da kullanılmıştır. Şu ayetlerde söz konusu kelime *şüphe* manasındadır⁵³:

“إِنْ نَظُنُّهُ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَيْقِنِينَ”⁵⁴
 “وَنُظِنُوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ”⁵⁵

Aşağıdaki ayetlerde ise söz konusu kelime *yakîn* manasındadır⁵⁶:

⁴³ Yusuf, 12/20.

⁴⁴ Bakara, 2/207.

⁴⁵ Tevbe, 9/111.

⁴⁶ Nisa, 4/IV, 74.

⁴⁷ Bakara, 2/86.

⁴⁸ Bakara, 2/16.

⁴⁹ Bakara, 2/175.

⁵⁰ Tevbe, 9/111.

⁵¹ Yusuf, 12/21.

⁵² Bkz: Kutrub, *el-Ezdâd*, s. 71; el-Esmâi, *el-Ezdâd*, s. 34; İbnu’s-Sikkît, *el-Ezdâd*, s. 177; Ebu’t-Tayyib el-Luğavî, *el-Ezdâd*, I 368; es-Sâğânî, *el-Ezdâd*, s. 238; İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1979, III, 462.

⁵³ Bkz: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII, 264.

⁵⁴ Câsiye, 45/32.

⁵⁵ Haşr, 59/2.

⁵⁶ Ebu Hâtim, *el-Ezdâd*, s. 76-77.

“الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ”⁵⁷ Taberî, *zann* kelimesinin bu ayette *yakîn* manasında kullanıldığını ifade ederek şu açıklamalarda bulunmuştur: Araplar “ظن” kelimesini hem *şüph*e hem de *yakîn* manasında kullanmışlardır. Arapçada bir kelimenin birbirine zıt iki manada kullanıldığına dair birçok örnek vardır. Nitekim “سُدْفَة” kelimesi *karanlık* ve *ışık* manasında “صَارَخَ” kelimesi de *yardım eden* ve *yardım isteyen* manalarında kullanılmıştır.⁵⁸

“إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٌ حَسَابِيَّةٌ”⁵⁹

Taberî, bu ayetteki “ظن” kelimesinin de *yakinen bilmek* anlamına geldiğini söylemektedir.⁶⁰

B.5. As'ase/عَسَسَ

As'ase/عَسَسَ kelimesi *gelmek* ve *çekip gitmek* manalarında kullanılmıştır. “وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ”⁶¹ Ebu Ubeyde, bu ayetteki “عَسَسَ” fiilinin *gelmek* ve *çekip gitmek* anlamlarına geldiğini belirtmiştir.⁶²

Ragıb el-İsfehânî de ayette geçen “عَسَسَ” fiilinin *gelmek* ve *çekip gitmek* manasında olduğunu söylemiştir. Ayet gecenin her iki tarafına, yani gecenin başlangıç ve bitişine işaret etmektedir. Çünkü “العساسة” ve “العساس” kelimeleri karanlığın az olduğu duruma işaret eder ki, bu durum gecenin her iki tarafında da mevcuttur.⁶³

B.6. Kar'/قرء

el-Esmaî, “القرء” kelimesinin Hicaz ehline göre *hayızdan temizlenme*, Irak ehline göre *hayız dönemi* anlamında olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Nitekim sahabe, tabiin, fukaha, dilbilimciler ve onları takip eden ilim adamları “وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ”⁶⁵ ayetinin manası hususunda iki farklı görüş benimsemişlerdir. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ud, Ebu Musa, İbn Abbas, Mücahid, Said b. Cübeyr, Katade, İkrime, Dahhâk, Mukâtil, es-Süddî, er-Rabî' ve Ebu Hanife ve arkadaşları ve başka Kufe fakihleri söz konusu kelimenin *hayız* manasında olduğunu söylemişlerdir. Zeyd b. Sâbit, Ubâde b. es-Sâmit, Ebu'd-Derdâ, Âişe, İbn Ömer, İbn Abbas, ez-Zührî, Ebân b. Osman, Süleyman b. Yesâr, el-Evzaî, es-Sevrî, Hasan b. Sâlih, Malik, Şafii ve onların dışındaki Hicaz fakihleri ise kelimenin *temizlik* manasında olduğunu söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise bu konuda: “Ben daha önceleri “قرء”

⁵⁷ Bakara, 2/46.

⁵⁸ Bkz: Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 17-18.

⁵⁹ Hâkka, 69/20.

⁶⁰ Bkz: Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 585.

⁶¹ Tekvîr, 81/17.

⁶² Bkz: Kutrub, *el-Ezdâd*, s. 122; el-Esmaî, *el-Ezdâd*, s. 7; İbnü's-Sikkî, *el-Ezdâd*, s. 167; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *el-Ezdâd*, II, 488.

⁶³ Ragıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, عسس mad.

⁶⁴ el-Esmaî, *el-Ezdâd*, s. 5.

⁶⁵ Bakara, 2/228.

kelimesinin hayızdan temizlenme manasında olduğunu söylüyordum. Ama şimdi onun hayız manasında olduğunu düşünüyorum”⁶⁶ demiştir.

“القرء” kelimesinin manası üzerinde yukarıda zikrettiğimiz şahsiyetlerin farklı yorumlara gitmiş olmaları, kelime için tek bir anlam tercihinde bulunmayı bir hayli zorlaştırmaktadır. Nitekim Ebu Amr b. el-Alâ şöyle demektedir: “القرء” kelimesi *vakit* manasına gelmektedir. O hem *temizlik vakti* hem de *hayız vakti* manasını taşımaktadır.⁶⁷

Yukarıda görüldüğü gibi İbn Abbas farklı tercihlerde bulunan her iki grup arasında zikredilmiş, Ahmed b. Hanbel de her iki görüşü dile getirmiştir. Ayrıca Ragıb el- İsfehânî de bu hususta şöyle demektedir: “القرء” kelimesi sadece *hayızdan temizlik* için veya *hayızlılık dönemi* için kullanılmaz. Zira kan görmeyen temiz kimse için “ذات القرء” ifadesi kullanılmadığı gibi kan görmeye devam eden hayızlı için de aynı ifade kullanılmaz.⁶⁸ Dolayısıyla bu kelime ile kadının temiz olup olmadığından emin olamadığı dönem kastedilmiş olabilir. Nitekim İmam eş-Şâfii’den “Kar’/القرء, temizlik döneminden hayızlı döneme geçiş halidir.”⁶⁹ dediği nakledilmiştir. Bazı ilim adamları da söz konusu kelimeyi “temizlilik halinden hayızlı döneme geçiş veya hayızlı dönemden temizliliğe geçiştir.”⁷⁰ şeklinde izah etmişlerdir.

SONUÇ

Arapçada *ezdâd* kelimesinden maksat, bir lafzın birbirine zıt iki manada kullanılması olup birbirinden farklı iki lafzın zıt manalara gelmesi değildir.

*Ezdâd*ın dildeki varlığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Dilbilimcilerin büyük bir bölümü ile usulcülerin geneli *ezdâd*ın varlığını kabul etmiş ve onu *müşterek* lafız içerisinde mütalaa etmişlerdir. Daha sonraları *ezdâd* konusu müstakil olarak ele alınmaya başlanmıştır. *Ezdâd* konusunu işleyen dilbilimcilerin bir kısmı *ezdâd*ın çerçevesini çok geniş tutarken bir kısmı da çerçeveyi oldukça daraltmıştır. *Ezdâd*ın olmadığını savunan kimseleri de bu sınıf içerisinde mütalaa etmek mümkündür. Zira onlar *ezdâd*tan olduğu söylenen kelimeleri muhtelif yorumlarla *ezdâd*ın dışında tutmaya çalışmışlardır.

*Ezdâd*ın diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da var olduğu görüşünü kabul etmek, Kur’an’da da bu olguyu kabul etmeyi gerektirir. Zira birçok ayette ifade edildiği gibi Kur’an Arapça olarak nazil olmuştur. Dolayısıyla Arapçanın özelliklerini yansıtır olması gayet tabiidir ve hatta zorunludur.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Kur’an lafızları sadece bir manaya delalet etmemektedir. Bilakis zikredilmiş oldukları yere, siyak ve sibaka göre muhtelif manalara gelebilmektedirler. İşte bu olgu Kur’an lafızlarının kullanıldıkları yere göre farklı manalara gelebiliyor olması Kur’an’ın anlaşılmasında *kelimelerin delalet ettiği manaları, ayetlerin bağlamını, siyak ve sibaki* iyi bilmenin zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhit*, II, 186.

⁶⁷ el-Esmâî, *el-Ezdâd*, s. 5.

⁶⁸ Ragıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, قرأ mad.

⁶⁹ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhit*, II, 186.

⁷⁰ Ebu Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’an*, I, 74.

KAYNAKÇA

- Âlu Yâsin, Muhammed Huseyn, "Risâletu'l-Ezdâd li'l-Munşi," *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî*, Sayı:35, Yıl: 1984.
- el-Belhî, Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Abdullah Şehhâte, Kahire 1975.
- Çelebi, Muharrem, "Arapçada Ezdâd Meselesi," *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, İzmir 1987, s. 35-51.
- , "Ezdam", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XII, s. 47-48.
- ed-Dâmeğânî, Huseyn b. Muhammed, *İslâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, thk. Abdulaziz Seyyidu'l-Ehl, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1970.
- Ebu Hatim es-Sicistânî, Sehl b. Muhammed, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913.
- Ebu't-Tayyib, Abdulvâhid b. Ali el-Luğavî, *el-Ezdâd fî Kelâmi'l-Arab*, thk. İzzet Hasan, Dimeşk 1963.
- el-Enbârî, Ebûbekr Muhammed b. el-Kâsım, *el-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1987.
- el-Endelusî, Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed, Beyrut 2001.
- Enîs, İbrahim, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, Mısır 1965.
- el-Esmâî, Ebu Saîd Abdulmelik, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913.
- Fehmî, Mansûr, "el-Ezdâd," *Mecelletu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye*, Kahire 1935.
- İbn Dureyd, *el-Cemhere*, Muessesetu el-Halebî, Haydarâbâd, 1351/1932.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1979, III, 462.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut tsz.
- İbnu's-Sikkît, Ebu Yûsuf Yakub, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913.
- el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır 1987.
- Kutrub, Ebû Ali Muhammed b. el-Mustenîr, *el-Ezdâd*, thk. Hannâ Haddâd, Dâru'l-Ulûm, Riyad 1984.
- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969.
- el-Muneccid, Muhammed Nuruddin, *et-Tezâd fi'l-Kur'ani'l-Kerim beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1999.
- Ömer, Ahmed Muhtar, *İlmü'd-Delâle*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 1993.
- , *min Kadâyâ'l-Luğati ve'n-Nahv*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 1974.
- er-Râfiû, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1974.
- es-Sağânî, Ebu'l-Fadâil el-Hasan b. Muhammed, *el-Ezdâd*, thk. August Haffner, Beyrut 1913.
- Salih, Subhi, *Dirasât fî Fıkhi'l-Luğa*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1994.
- Sâlim, Abdu'l-Âl, *Şevâhidu Sibeveyh mine'l-Muallakât fî Mizâni'n-Nakd*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1987.
- Sibeveyh, Amr b. Osman, *es- el-Kitâb*, Kahire 1889.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire tsz.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000.

- et-Tevvezî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed, *el-Ezdâd*, thk. Muhammed Huseyn Âlu Yâsin, Beyrut 1983.
- Ullmann, Stephane, *Devru'l-Kelime fi'l-Luğa*, (Çev: Kemal Muhammed Beşir), Mektebetu's-Şebâb, Kahire tsz.
- Weil, "Ezdâd", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1977.
- ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtadâ el-Huseynî *Tacu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, tsz.